

LIETUVIŲ ATGIMIMO ISTORIJOS STUDIJS

15

Jan Sawicki

Mykolas Rōmeris ir buvusios

*Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės
žemių tautinės problemos*

1999

LIETUVIŲ
ATGIMIMO ISTORIJOS
STUDIJOS

Mykolo Römerio 120-osioms metinėms

LIETUVIŲ ATGIMIMO ISTORIJOS STUDIJOS

15

Jan Sawicki
Mykolas Römeris ir buvusios
Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės
žemių tautinės problemos

VILNIUS

1999

UDK 947.45
Li-191

REDAKCIŅĒ KOLEGIJA:

Antanas Kulakauskas
Česlovas Laurinavičius
Raimundas Lopata
Egidijus Motieka (vyriausiasis redaktorius)
Vladas Sirutavičius
Darius Staliūnas
Giedrius Subačius

Iš lenkų kalbos vertė
Irena Tumelytė

Redakcinė kolegija dėkoja
Lietuvių literatūros ir tautosakos institutui
bei Atviros Lietuvos fondui,
prisidėjusiems prie knygos išleidimo

ISSN 1392-0391
ISBN 9986-752-52-3

© *Jan Sawicki*, 1998
© Lietuvių Atgimimo istorijos studijos, 1999
© Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1999
© Vertimas į lietuvių kalbą – *Irena Tumelytė*, 1999
© Eugrimas, 1999

TURINYS

Pratarmė	7
Įvadas	9
I. MYKOLO RÖMERIO GYVENIMO KELIAS	15
1. Vaikystė ir jaunystė	15
2. „Krajovců“ Vilniuje	23
3. Karų ir revoliucijų sukuryje	35
4. Lietuvos valstybės tarnyboje	51
II. MYKOLAS RÖMERIS IR BUVUSIOS LIETUVOS DIDŽIOSIOS KUNIGAİKŠTYSTĖS ŽEMIŲ TAUTINĖS PROBLEMOS	76
1. XIX a.–XX a. pradžios lenkų politinės minties atstovų požiūris į istorinės Lietuvos žemių tautines problemas	76
2. Mykolas Römeris ir Abiejų Tautų Respublikos paveldas	80
3. Apie buvusios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemių nevienalytiškumą	88
4. Lietuva karo meto Mykolo Römerio koncepcijose	110
III. TAUTINĖS PROBLEMOS TARPUKARIO EUROPOJE IR LIETUVOS TAUTINĖJE VALSTYBĖJE	135
1. Tautinis klausimas Europoje po 1918 metų	135
2. Tarpukario laikotarpio Lietuvos Respublikos tautinės problemos	142
IV. NUO LIETUVIŲ IR LENKŲ TAUTINĖS SAVIMONĖS „DVLAIPSNIŠKUMO“ IKI „DVLILYPUMO“. MYKOLO RÖMERIO TAUTINĖS SAVIMONĖS POKYČIAI	161
Pabaigos žodis	174
Trumpinimų sąrašas	177
Streszczenie	178
Asmenvardžių rodyklė	184
Vietovardžių rodyklė	189

tarpis. Vilnius tapo visos buvusios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teritorijos spaudos centru¹⁹.

Tai turėjo milžinišką reikšmę tautinės problematikos plėtotei buvusios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemėse. Polemika, iki tol vykusį Peterburgo, Galicijos, Varšuvos arba Prūsijos aneksuotų teritorijų spaudoje, persikėlė į vietinės spaudos puslapius. Tai galėjo suaktyvinti dialogą ir padėti siekti kompromisų. Deja, iš tikrųjų tik dar labiau įsisuko abipusių kaltinimų ratas, įkaito santykiai. Vykstant šiems procesams, kristalizavo si partijų ir politinių grupuočių pažiūros tautiniu klausimu.

Nuo tada šis klausimas tapo viena pagrindinių lenkų politinės minties temų buvusios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemėse, juolab kad 1905 metais prasidėjo naujas lenkų ir lietuvių santykių etapas. Didžiojo Vilniaus seimo nutarimai, atmetę Abiejų Tautų Respublikos tradiciją ir aiškiai formuluodami pagrindinius lietuvių atgimimo judėjimui iškilusius uždavinius ir tikslus, ne tik pagilino lenkų ir lietuvių konfliktą, bet ir išryškino ginčytinus lietuvių bei baltarusių santykių aspektus²⁰.

Istorinės Lietuvos žemių įvairių lenkų politinių srovių atstovai (konservatyvieji bajorai, tautiniai demokratai, pažangieji demokratai, socialistai ir socialdemokratai) tol, kol baltarusių ir žydų klausimas dar buvo nelabai aiškus, turėjo apsispręsti dėl požiūrio į pagrindines lietuvių ir lenkų ginčo problemas. Nuo konflikto pradžios svarbiausi išliko šie klausimai: 1) bendros praeities įvertinimas; 2) lietuvių polonizavimo ir jo priežasčių įvertinimas; 3) kas iš tikrųjų yra ar buvo lietuvis ir kaip suprasti šią sąvoką. Ilgainiui atsirado daugiau temų, pavyzdžiui, Bažnyčios ir kalbos santykio problema bei Vilnijos kalbinio susimaišymo klausimas²¹.

2. Mykolas Römeris ir Abiejų Tautų Respublikos paveldas

Buvusios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemių istorijos įvertinimas buvo vienas svarbiausių lenkų ir lietuvių ginčo klausimų. Daugiausia prieštaravimų kėlė požiūris į bendrą praeitį, o ypač Lenkijos ir Lietuvos uniją. Lietuvių pusė aiškiai jai nepritarė ir smerkė. Kai kurių lenkų

¹⁹ Z.Kmiecik, „Prasa polska w zaborze rosyjskim w latach 1905–1915“, in *Historia prasy polskiej*, t. 2 : *Prasa polska w latach 1864–1918*, Warszawa, 1976, p. 98.

²⁰ P.Łossowski, „Litewski ruch narodowy“, p. 134; J.Ochmański, *Historia Litwy*, p. 248.

²¹ P.Łossowski, „Litewski ruch narodowy“, p. 153–157.

politinių srovių, tarp jų ir socialistų, atstovai buvo linkę ją idealizuoti. Piotras Łossowski rašo: „Tas, kuris teigiamai vertino uniją ir pasisakė už jos atkūrimą, buvo lietuvis tradicine, Mickevičiaus vartota šio žodžio prasme. Naujųjų laikų lietuviai ryžtingai smerkė uniją ir skelbė dar aiškiai neapibrėžtas lietuvių teises į nepriklausomybę“²². Šie svarstymai nebuvo grynai moksliniai, nes svarbiausia buvo įrodyti savo teises į Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės paveldą.

Ir vieni, ir kiti savo teises į Lietuvos ir Baltarusijos žemes grindė istoriškai. M.Römerio požiūris šiuo klausimu iš esmės skyrėsi. Jis rašė: „Istorija savaime nėra pagrindas dabarties teisei; nustatant teises, į istorinę praeitį reikia atsižvelgti tiek, kiek ji glūdi gyvuose dabarties santykiuose, kiek juose atsispindi. Tautų teisės kyla iš jų dabarties poreikių ir dabartinės evoliucijos, kuri yra istorinės praeities rezultatas. O praeitis savaime, nesusijusi su dabartiniu gyvenimu, nėra teisinis pagrindas“²³.

Savo studijoje apie lietuvių tautinį atgimimą *Litwa (Lietuva)*, kuri iš esmės skirta XIX amžiaus Lietuvos ir Baltarusijos žemių istorijai, M.Römeris apžvelgė ir ankstesnę istorijos procesą. Jis nurodė, kad jau istorinės Lietuvos priešaušryje lietuvių kultūros raida sustojo, nes, jo manymu, Lietuva visą energiją išekvojo teritorinei ekspansijai: „vaisinga kultūros raida buvo sustabdyta, kūrybinė energija išnaudota valstybės ekspansijai. Perne lyg spartus valstybės plėtimasis susilpnino jos atsparumą išorės įtakai. Krikščionybė, svetima tikyba ir papročiai skverbėsi į ją per tą pačią valstybę, kuri buvo sukurta gynybos funkcijai atlikti; kunigaikščių rūmai, stambesnieji feodalai ir vietininkai, miestai tapo svetimų įtakų atramos taškais“²⁴.

Lenkijos tarpininkavimu priimta krikščionybė ir valstybės sąjunga su Lenkija, M.Römerio nuomone, buvo tik vienas iš „lietuvių kultūrinio savitumo menkėjimo“ etapų²⁵. Kartu jis pabrėžė unijos, kuri, tyrėjo nuomone, buvo sudaryta „bendrai gynybai ir darniam sugyvenimui“²⁶, sava-

²² P.Łossowski, *Po tej i tamtej stronie Niemna*, p. 17.

²³ M.Römer, *Litwa. Studium o odrodzeniu narodu litewskiego*, Lwów, 1908, p. 430.

²⁴ Ten pat, p. 14–15.

²⁵ Ten pat, p. 15. Tai atitinka dabartinių kalbininkų teiginį, kad lenkų kalba konkuruvo ne su lietuvių kalba, kuria viešai jau nebekalbėta, o su rusinų kalba, Z.Kurzowa, *Język polski Wileńszczyzny i kresów północno-wschodnich XVI–XX w.*, Warszawa–Kraków, 1993, p. 34.

²⁶ M.Römer, „Blok ludów b. Rzeczypospolitej“, *Mysł polska*, sąs. 5, 1916.

noriškumą. Manė, kad ši sąjunga buvo naudinga ir Lenkijai, ir Lietuvai. Nors Lenkiją laikė Viduržemio jūros civilizacijos atstove ir Vakarų kultūros nešėja, atmetė mitą, kad lietuviai turi būti dėkingi lenkams. Jis rašė: „kas galėtų suskaičiuoti, kiek ir kokios kultūrinės naudos gavo lenkai, susijungę su Lietuva. Čia galima kalbėti ne apie vienos pusės dėkingumą, o apie gyvą abipusio keitimosi paslaugomis tradiciją“. M.Römerio nuomone, nors Lenkijos ir Lietuvos sąjunga abiem pusėms buvo naudinga, buvo ir neigiamų reiškinių. Lietuvai kenkė polonizacijos procesas, apėmęs aukštesnius Lietuvos visuomenės sluoksnius ir sukėles visuomenės skilimą: „liaudies masių kultūros lygis tikrai būtų kilęs greičiau, jeigu raida būtų buvusi organiška, jei išorės įtakos būtų darniai sąveikavusios su kultūros pagrindu; mechaninis lietuvių „vertimas“ krikščionimis ir vėliau kraštą užplūdusi Lenkijos įtaka [...] atplėšė nuo tautos aukštesnius luomos, kurie ilgainiui lenkėjo, palikdami liaudies mases kultūros prasme vienišas“²⁷. Istorijos eiga suskaldė Lietuvos visuomenę į bajorų Lietuvą ir liaudies Lietuvą. Todėl M.Römeris manė, kad dabar lenkų pusė yra neteisi matydama tik bajorų Lietuvos raidą, o lietuvių pusė – nekreipdama dėmesio į bajorų Lietuvą. Jis teigė, kad „istorijos argumentai tautų ginčą gali padėti išspręsti tik tuo atveju, jei bus atsižvelgiama į istorijos procesų visumą“²⁸.

Skirtingai negu dauguma didelių valstybių, Abiejų Tautų Respublika plėtėsi, M.Römerio nuomone, ne aneksuodama, o telkdama tautas sąjungos pagrindu. Analizuodamas Lenkijos ir Lietuvos susijungimo veiksnius, nurodė, kad būtent lietuvių bajorai buvo jėga, siekusi suartėti su Lenkija. Lygindamas abiejų valstybių santvarkas, M.Römeris pabrėžė esminius jų skirtumus. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės santvarka rėmėsi feodaliniu pavaldumu aukščiausiai didžiojo kunigaikščio valdžiai, o Lenkijoje vyko evoliucija bajorų demokratijos link. Lietuvos bajorus labai traukė Lenkijos valstybės modelis. Būtent jie, o ne Lietuvos oligarchai, buvo varomoji Lenkijos ir Lietuvos suartėjimo jėga: „Lietuvių bajorai, veikiami krikščioniškosios Lenkijos kultūros, kartu silpstant lietuvių kultūriniam pagrindui, be to, politinių pažiūrų ir luomo instinkto vedami, vis labiau artėjo prie Lenkijos ir politiškai bei kultūriškai lenkėjo“²⁹.

²⁷ M.Römer, *Litwa*, p. 177.

²⁸ Ten pat, p. 178.

²⁹ Ten pat, p. 18.

Lietuvos bajorų kultūrinė ir kalbinė asimiliacija buvo ilgas procesas, negalėjęs įvykti iškart po unijos. Dar ilgokai lietuvių ir rusinų kalbomis kalbėjo ne tik žemieji visuomenės sluoksniai, bet ir aukštieji bajorai bei didikai. M.Römeris manė, kad kalbinės asimiliacijos procesas baigėsi XVII amžiuje, kai aukštesnieji bajorai net namuose nebekalbėjo lietuviškai. Tai sutampa su dabarties istorikų požiūriu³⁰. Bet abejonių kelia M.Römerio teiginys, jog tuo pat metu lietuvių kalba išnyksta ir iš oficialių dokumentų, kur ji iš viso nebuvo vartojama.

Lietuvių bajorai, priešingai negu didikai, troškę glaudesnės politinės sąjungos su Lenkija, kalbinei ir kultūrinei asimiliacijai buvo atsparesni už didikus. Ypač atsparūs svetimai įtakai, M.Römerio nuomone, buvo viduriniai ir smulkieji bajorai, mažiau susiję su tarnyba valdžios įstaigose ir neužėmę aukštų pareigų visuomenėje – ypač etninės Lietuvos, o labiausiai Žemaitijos, bajorai. Rytų Lietuvoje padėtis buvo kitokia. Čia polonizacijos procesas prasidėjo anksčiau ir pažengė toliau. Prie to labai prisidėjo šiose žemėse apsigyvenusios bajorų giminės iš Lenkijos, Rusios ir Livonijos³¹.

Kalbinė ir kultūrinė asimiliacija vis dėlto nereiškė, kad išnyko Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės atskiros politinės tapatybės jausmas. Priešingai, Lietuvos bajorai pabrėžė šį skirtingumą. Bet, M.Römerio nuomone, tai nebuvo valstybinis separatizmas, o tik „noro išsaugoti visas savo teises šalyje išraiška. Politiniu požiūriu Lietuvos bajorai visada nuosekliai pasisakė už bendrą Lenkijos ir Lietuvos valstybingumą“³². Bet tai neišvengiamai turėjo baigtis Respublikos dalių susiliejimu į vientisą ir nedalomą visumą. Šie procesai, M.Römerio nuomone, ypač suintensyvėjo antrojoje XVIII amžiaus pusėje: „XVIII amžiaus pabaigoje Respublikai kylant iš nuosmukio, Stanislovo Augusto epochoje prasidėjęs didysis politinis atgimimas negalėjo skatinti valstybės teritorinės diferenciacijos. Kilus grėsmei netekti politinio savarankiškumo, reikėjo sutelkti visas jėgas, sukaupti valią ir imtis radikalių valstybės stiprinimo reformų. Dviejų savarankiškų lygiateisių tautų valstybinės unijos idėją nugalėjo bendros vienalytės valstybės idėja“. Būtent tada, kaip manė M.Römeris, senasis is-

³⁰ J.Bardach. „O świadomości narodowej Polaków“, p. 201. Šiuo atveju, žinoma, turima galvoje etninės Lietuvos teritorija.

³¹ M.Römer, *Litwa*, p. 19–20.

³² Ten pat, p. 18.

torinis Abiejų Tautų principas užleido vietą vienalytės tautos idėjai. Jis rašė: „ten jau nebėra dviejų lygių ir savarankiškų tautų, o tik viena lenkų tauta, kurios dalelė yra lietuviai“³³. Abiejų Tautų principas šioje naujoje sistemoje tereiškė tik „jau susiformavusios tautos raidos formulę“³⁴, arba, kaip šiandien pasakytume, buvo istorinės Lietuvos žemių aukščiausių visuomenės sluoksnių tuometinės tautinės savimonės būsenos atspindys. Šią savimonę, sekdami Juliuszu Bardachu, galėtume pavadinti „dvilaipsne“ tautine savimone³⁵.

Tautinio dvilaipsiškumo jausmas – „gente Litanus, natione Polonus“, – būdamas kelių amžių glaudžių kultūrinių ir politinių ryšių tarp Lenkijos karalystės ir Lietuvos išraiška, sudarė pagrindą, ant kurio išaugo harmoninga priklausymo lietuvių giminei ir kartu lenkų tautai kaip vyraujančiai bendrijai vienovė: „Buvo dvi tėvynės: Lietuva siaurąja prasme ir Respublika – plačiąja. Ir Lenkijos karalystės gyventojai, ir lietuviai, to meto supratimu, buvo lenkai“³⁶. Terminu „lenkas“ vadinti visi Respublikos gyventojai nepriklausomai nuo gyvenamosios vietos, tikėjimo ar kalbos.

M.Römeris pabrėžė ir tai, kad šis procesas vėliau, po padalijimų, dar stiprėjo. Šį fenomeną aiškino Stanislovo Augusto epochos politinio ir tautinio atgimimo tradicijos gajumu. Jis rašė: „Lenkų ir lietuvių „dvilypumas“ šiuo požiūriu galėjo būti tik institucijų vidaus reikalas, neapimantis pačios politinės ir tautinės egzistencijos, kuri tradiciškai išliko vientisa“³⁷.

XVIII amžiaus antrosios pusės reformos, ypač Gegužės 3-osios konstitucija, M.Römerio nuomone, darė ir kitokią įtaką Lenkijos ir Lietuvos žemėse vykstantiems procesams. Silpnėjant luominei santvarkai, laipsniškai, nors ir labai lėtai, nyko luomų ribos, ir smulkieji bajorai vis labiau susiliejo su valstiečiais. Lietuvos ir Baltarusijos žemėse šį procesą spartino valstybės padalijimai, po kurių Rusijos aneksuotų žemių bajorai neteko savo absoliučios valdžios³⁸. Nykstant luomų skirtumams, liaudies iš-

³³ Ten pat, p. 20–21.

³⁴ Ten pat, p. 21.

³⁵ J.Bardach, „O świadomości narodowej Polaków“, p. 201.

³⁶ Ten pat.

³⁷ M.Römer, *Litwa*, p. 21.

³⁸ Ten pat, p. 53–54.

laikytos lietuvių kultūros pradai ėmė labiau veikti bajorus. Būtent iš šio luomo kilo dauguma lietuvių tautinio atgimimo šauklių. Tai, M.Römerio nuomone, buvo Dionizas Poška, kun. Antanas Strazdas, Simonas Daukantas, kun. Motiejus Valančius, Laurynas Ivinskis, kun. Antanas Barauskas, kun. Antanas Juška, Simonas Stanevičius, kun. Kiprijonas Nezabitauskis, kun. Jurgis Plioteris, Silvestras Valiūnas, Valerijonas Ažukalnis ir keli kiti³⁹. Pasak M.Römerio, jie sugebėjo „suteikti tautos kultūrai didelį impulsą ir išvesti ją iš siaurų vadinamosios liaudies kultūros ribų į platesnį bendražmogiškos kultūros lauką“⁴⁰.

XIX amžiaus pirmąją pusę M.Römeris laikė lietuvių literatūrinės kūrybos priešaušrio laikotarpiu. Dabartinėje lenkų istoriografijoje jis vadinamas „bajoriškuoju tautiniu ir kultūriniu judėjimu“⁴¹. O lietuvių istoriografijoje – pirmuoju, bajoriškuoju (skirtingai nuo antrojo, valstietiškojo), lietuvių tautinio atgimimo etapu⁴².

Recenzijoje leidinyje *Naprzód* Bolesławas Limanowski kaltino M.Römerį, kad jis neatskleidė Vilniaus universiteto įtakos lietuvių tautos atgimimui⁴³. Iš tiesų studijos *Litwa* autorius Vilniaus universitetą laikė „aukščiausia lenkų kultūros išraiška“, bet nurodė ir universiteto reikšmę skleidžiant švietimą buvusios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemėse: „Didelis šalies kultūros židinys, koks buvo Vilniaus universitetas, skatino įvairią kūrybą, taip pat ir lietuvių“⁴⁴. M.Römeris pabrėžė Simono Daukanto ir Simono Stanevičiaus ryšius su universitetu. Šie bajorų atstovai, gerai pažįstantys liaudį, tapo lietuvių kultūrinės kūrybos reišėjais. Be jų, Lietuvą gerai suprato ir ją palaikė „patys kultūriškai jau sulenkėję“ Ksaveras Bogušas (Ksawery Bohusz), Liudvikas Jucevičius (Ludwik Jucewicz), Teodoras Narbutas (Teodor Narbutt), Liudvikas Kondratovičius (Sirokomlé) (Ludwik Kondratowicz, Syrokomla). Tai, M.Rö-

³⁹ Ten pat, p. 43.

⁴⁰ Ten pat, p. 61.

⁴¹ J.Ochmański, *Litewski ruch narodowo-kulturalny w XIX wieku*, Białystok, 1965, p. 79–105.

⁴² A.Kulakauskas, „Lietuvos bajorija ir lietuvių tautinis bei valstybinis atbudimas“, in *Literatūros teorijos ir ryšių problemos. Etnosocialinė ir kultūrinė situacija XIX a. Lietuvoje*, Vilnius, 1989, p. 23.

⁴³ B.Limanowski, „Odrodzenie się narodu litewskiego“, *Naprzód*, 1908 02 02, nr. 32.

⁴⁴ M.Römer, *Litwa*, p. 56–57.

merio nuomone, liudijo, kad net aukštieji ir dauguma vidutinių bajorų jautė savo ryšį su Lietuva⁴⁵.

M.Römerio nuomone, skirtingai nuo politinės, kultūrinė polonizacija buvo tik dalinė. „Dėl etnografinio lietuvybės pamato, rusinų įtakos priemaišų bei dėl kitokių gyvenimo sąlygų net sulenkėję bajorai labai skyrėsi nuo lenkų kultūrai priklausančio etnografinio tipo. Kuo daugiau pasistūmėsime į šiaurės vakarus Žemaitijos ir jos pakraščių link, kuo giliau įsiskverbsime į smulkiųjų nuskurdusių bajorų aplinką, tuo jie bus artimesni etnografiniam lietuvių sluoksniui“⁴⁶. Kalbinis ir kultūrinis asimiliavimasis, M.Römerio požiūriu, viena vertus, priklausė nuo bajorų visuomeninio statuso – dvarininkai lenkėjo greičiau ir giliau, o smulkieji bajorai – paviršutiniškiau. Kita vertus, asimiliacijos stiprumas labai priklausė nuo geografinio faktoriaus: iš pietryčių į šiaurės vakarus lenkėjimo procesas darėsi vis silpnesnis⁴⁷. Nevienoda polonizacijos tendencija buvo būdinga ir miestams. Miestiečių asimiliacijai turėjo įtakos miesto svarba ir jo dydis. Vilniuje, kurį M.Römeris pavadino lenkų kultūros sala Lietuvos teritorijoje⁴⁸, šis procesas buvo toliausiai pažengęs, „nes čia buvo stipriausia lenkų kultūros įtaka, iš čia ji intensyviausiai spinduliavo ir plito po visą kraštą“⁴⁹.

Į pietus nuo Vilniaus esančius miestus Lydą ir Ašmeną M.Römeris irgi laikė labai polonizuotais. Jo nuomone, čia net „kaimo gyventojai sulenkėjo arba subaltarusėjo“. O Trakai ir Švenčionys, studijos *Litwa* autorius nuomone, buvo tipiškai pakraščių miestai, „aplink kuriuos kaimuose gyveno lietuviai“. Labai nutautusiais laikė Kauną, Panevėžį, Šiaulius ir Ukmergę. Polonizacijos procesas ypač palietė Kauną, o kartu ir šalia jo esančią teritoriją. O kitų Lietuvos miestų polonizacija, M.Römerio nuomone, buvo paviršutiniška⁵⁰.

Kalbinei ir kultūrinei asimiliacijai mažiausiai pasidavė kaimo gyventojai. Bet ir „tuose visuomenės sluoksnius, kurie nebuvo sulenkinti ir ku-

⁴⁵ Ten pat, p. 57.

⁴⁶ Ten pat, p. 22.

⁴⁷ Ten pat, p. 24–25.

⁴⁸ Šis teiginys prieštarauja „Etnografinės Lietuvos žemėlapiui“, įdėtam monografijos pabaigoje ir autoriaus „paaiškinimams“, ten pat, p. 437–438.

⁴⁹ Ten pat, p. 25.

⁵⁰ Ten pat, p. 26.

rie ilgiausiai slapta išlaikė sąlygiškai gryną lietuviybę, lenkų kultūros elementai įsiskverbė ir įsisunkė į lietuviškus pamatus⁵¹.

Kaimo gyventojų atsparumą įtakoms, M.Römerio nuomone, nulėmė valstiečių pririšimas prie žemės. „Kai kiti luomai daugiau ar mažiau keitėsi įtakomis, valstiečiai liko uždari: tai buvo sėsčiausia ir nepajudinama visuomenės ląstelė“⁵². Lenkiška dvarų ar bajorų sodžių kultūra plito į aplinkinius kaimus, bet, būdama tarpinė, ji veikė kur kas mažiau: „ši įtaka ateidavo tokia nebegryna ir jos buvo taip mažai, kad, tiesiogiai susilietusi su liaudies kultūriniu pamatu, ne jį užtvindė, o pati jame ištirpo ir asimiliavosi“⁵³.

M.Römeris pabrėžė, kad įvairių regionų žmonės labai skyrėsi. Tai irgi aiškino ilgai trukusiu valstiečių pritivirtinimu prie žemės: „Per ilgus amžius valstiečiai, neturintys politinių piliečio teisių, pririšti prie gyvenamosios vietos ir žemės, buvo beveik visiškai izoliuoti ir negalėjo tarpusavyje bendrauti platesnėje krašto erdvėje. Nei susisiekiimo priemonės, nei visuomeninė ir teisinė valstiečio padėtis, nei pagaliau to meto ekonominių santykių pobūdis ir valstiečio vaidmuo šalies gamybos ir mainų srityse neskatino jokio reguliaraus ir nuolatinio keitimosi įtakomis valstiečių luomo viduje visame krašte. Kultūrinės įtakos valstiečius pasiekdavo iš viršaus ir negalėjo plačiau paplisti į plotį“⁵⁴. Dar ir todėl valstiečių, kaip ir bajorų bei miestiečių, asimiliacijos procesas buvo nevienodo stiprumo, einant iš pietryčių į šiaurės vakarus⁵⁵.

Lietuvos valstiečių nutautimas, M.Römerio nuomone, buvo ryškesnis rytiniuose etninės Lietuvos teritorijos pakraščiuose – Vilniaus krašte, kur „etnografiniai lietuviai nebesudaro, kaip kituose rajonuose, vientisos glaudžios masės, daugelyje vietų yra susimaišę su persikėlėliais ir su nutautusiais elementais, nuo Baltarusijos skiriami neapibrėžtos ir kintančios sienos linijos, o pakraščiuose sudaro savotišką ir keistą lietuvių, lenkų ir baltarusių mišinį“⁵⁶. Iki pat XX amžiaus etnografinė Lietuvos ir Baltarusijos

⁵¹ M.Römer, „Stosunki etnograficzno-kulturalne na Litwie“ (atsp. iš *Krytyka*), p. 18.

⁵² M.Römer, *Litwa*, p. 26.

⁵³ Ten pat, p. 30.

⁵⁴ Ten pat, p. 27.

⁵⁵ Ten pat, p. 31.

⁵⁶ Ten pat, p. 9.

siena pamažu slinko iš rytų į vakarus, ir tada išryškėjo aiški lietuviško prado silpnėjimo ir baltarusiško prado stiprėjimo tendencija. Pirmuoju ir svarbiausiu šio proceso veiksmu M.Römeris laikė Bažnyčia, kuri „mišriame pasienio ruože pasisakė už lenkų kalbą, nes ją suprato ir baltarusiai, ir lietuviai“. Mišrioje lietuvių ir baltarusių parapijose lenkų kalba išstūmė lietuvių kalbą. Taip lietuviai nutauto, bet ne baltarusėjo, o maišėsi ir „kalbėjo lenkų ir baltarusių kalbų mišiniu“⁵⁷.

Po padalijimų svarbūs lietuvių valstiečių baltarusėjimo veiksniai buvo rusų mokykla, rusų administracija, rusų teismai, karo prievolė. Lietuvių kalba, netinkanti vartoti įstaigose ir bendrauti su tos pačios parapijos baltarusiais, buvo pasmerkta pasyviai ir neskausmingai užleisti vietą mišriai lenkų ir baltarusių šnektai. Bet, kaip manė M.Römeris, iki pat XX amžiaus istorinės Lietuvos žemėse lenkų valstiečių nebuvo. Šiuo atveju lenkų kultūros elementai įsisunkė į lietuviškus pamatus. „Liaudies papročiams, kalbai, namų apyvokos ir kitiems kasdien vartojamiems daiktams, toms nesuskaičiuojamoms smulkmenoms, iš kurių sudarytas tautos gyvenimas ir kultūros reikmės, Lenkijos, kaip pagrindinės kultūros teikėjos, poveikis Lietuvoje buvo labai didelis ir jo vaisiai išliko iki dabar. Lenkų kultūros elementai susijungė su lietuvišku pagrindu, bet kadangi liaudies kultūra apskritai mažai tekito, tai tos apnašos nevaidino lemiamo vaidmens ir nenusvėrė svarstyklių lėkštės į liaudies sulenkimo pusę“. Dvarai, bajorų sodžiai, miestai, M.Römerio nuomone, buvo tik salelės etniniėje lietuvių (šiaurės rytų Lietuvoje) ir baltarusių (rytų Lietuvoje) jūroje⁵⁸.

3. *Apie buvusios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemių nevienalytiškumą*

Rašydamas knygą *Litwa*, M.Römeris turėjo tikslą paaiškinti lenkų skaitytajams tą nepaprastą lietuvių tautinio judėjimo fenomeną, kuris sukėlė Lietuvos ir Baltarusijos žemių skaldymosi procesą. Lietuvių tautinis atgimimas, M.Römerio nuomone, prasidėjo 1883 metais, kai Ragainėje, Rytų Prūsijoje, pradėtas leisti mėnraštis *Aušra*. Monografijoje autorius plačiai aptarė šio judėjimo istoriją iki pat 1905 metų, išskirdamas tris jos etapus:

⁵⁷ M.Römer, „Stosunki etnograficzno-kulturalne na Litwie“, p. 6.

⁵⁸ Ten pat, p. 18.